

Materiały do dyskusji po projekcji filmu *Twoja własna prawda*

Inspiracją do stworzenia filmu „Twoja własna prawda” była tzw. Pizzagate, czyli wypadki, do jakich doszło w wyniku pojawienia się teorii spiskowej o istnieniu rzekomej siatki pedofilów wśród wysokiej rangi Demokratów w Stanach Zjednoczonych. Teorię tę wysnuto z fragmentów opublikowanych przez WikiLeaks mejli członków sztabu wyborczego Hilary Clinton w 2016 roku, w których pojawiało się słowo ... pizza. Fragmenty mejli odnoszące się do pizzy zinterpretowano jako zakodowane informacje dla pedofili, wskazano także działające pod przykrywką pizzerii miejsce wykorzystywania seksualnego dzieci. Uwierzywszy w tę opowieść, uzbrojony w karabin Edgar Maddison Welch wyruszył ze swojego rodzinnego miasta Salisbury w Karolinie Północnej do oddalonego o blisko 500 km Waszyngtonu, by dotrzeć do pizzerii Comet i ocalić przetrzymywane tam dzieci. Na miejscu jednak nie znalazł ani dzieci, ani sal tortur, tylko najzwyczajniejszy lokal gastronomiczny. Za wtargnięcie do pizzerii i oddanie strzałów Welch nie tylko poniósł odpowiedzialność karną, ale stał się też publicznym pośmiewiskiem.

W swoim filmowym esejy brytyjski dokumentalista Charlie Lyne próbuje zrozumieć Welcha. Przeplata jego historię z własną, przywołując londyński Elm Guest House, o którym niegdyś krążyły opowieści, że był główną siedzibą sieci pedofilów obsługującej brytyjski establishment. Lyne przewrotnie i miejscami zabawnie zongluje w filmie pytaniami i odpowiedziami, które prowadzą widza do konkluzji, że tak jak łatwo można dać się uwieść teoriom spiskowym, tak trudno się ich pozbyć.

Projekt Inicjatywy Helsińskiej możliwy jest dzięki finansowemu wsparciu Fundacji im. Stefana Batorego i Open Society Foundations

Teorie spiskowe

Przemyślenia, którymi dzieli się Charlie Lyne, są przede wszystkim oparte na jego własnych doświadczeniach i intuicjach, jednak nawiązują w niektórych momentach do ustaleń psychologów badających teorie spiskowe. Naukowcy wielokrotnie pochyłali się nad pytaniami, dlaczego ludzie tworzą teorie spiskowe i wierzą w nie, a także czy istnieją jakieś szczególne predyspozycje psychiczne jednostki powodujące większą na nie podatność.

Jednym z powodów tworzenia się teorii spiskowych jest ludzka potrzeba szukania sensu w otaczającym świecie, dostrzegania związku pomiędzy różnymi wydarzeniami oraz nadawania im ważkich znaczeń. Powstawaniu teorii spiskowych sprzyja nastawienie na proporcjonalność efektu, a więc przekonanie, że ważne w skutkach wydarzenia muszą działać się z powodu „wielkich przyczyn” – stąd też wiele teorii rodzi się wokół śmierci znanych osób (np. Elvis Presley, Jan Kulczyk) czy katastrof. Bardzo jaskrawym przykładem prób nadania większego sensu przypadkowej tragedii są teorie dotyczące katastrofy smoleńskiej. Utwierdzaniu się w teoriach sprzyja z kolei inna psychologiczna właściwość – efekt potwierdzenia – czyli zauważanie tych cech i prawidłowości, które potwierdzają to, co już wiemy, przy jednoczesnym ignorowaniu informacji sprzecznych z posiadanym światopoglądem.

Wiara w teorie spiskowe jest często skorelowana z niskim wykształceniem, tendencją do przedkładania myślenia intuicyjnego nad myślenie analityczne, a także brakiem poczucia bezpieczeństwa. Myślenie spiskowe ma swoje funkcje psychologiczne. Pomaga – między innymi – zredukować lęk, poczucie alienacji, depriacji i zagrożenia, motywuje do działania oraz pozwala znaleźć moralne uzasadnienie dla dyskryminacji „obcych”, co z kolei może mieć swoje przełożenie na poglądy i wybory polityczne. Związek polityki i teorii spiskowych badali między innymi polscy psychologowie społeczni – Mirosław Kofta i Grzegorz Sędek, którzy zauważali, że czynnikiem aktywizującym teorie spiskowe są wybory parlamentarne. Michael Billing, a także kontynuujący jego myśl uczeni wyodrębniają tzw. zgeneralizowaną (uogólnioną) mentalność spiskową, czyli rodzaj postawy politycznej charakteryzującej się swoistą skłonnością do wiary w teorie spiskowe. Eksperymenty psychologiczne pokazują, że osoba, która wierzy w jedną teorię, z dużym prawdopodobieństwem da wiary kolejnej (nawet jeżeli będą to teorie wzajemnie się wykluczające, np. Księżna Diana upozorowała śmierć/Księżna Diana została zamordowana na zlecenie królowej brytyjskiej).

Fake news i dezinformacja

Zjawiska fake news i dezinformacji (rozumianej jako celowe wprowadzenie w błąd, przeinaczanie znaczeń czy manipulowanie danymi) nie są oczywiście niczym nowym w przestrzeni społecznej i politycznej, jednak w ostatnim czasie są one szeroko dyskutowane ze względu na obecne możliwości szybkiego i skutecznego przekazywania informacji. Usieciowiona komunikacja masowa, pozwalająca na rozprzestrzenianie się każdej informacji w ogromnym tempie, daje potencjalnie ogromne możliwości techniczne prowadzenia wojen informacyjnych i manipulowania ludźmi. Budzi szczególnie obawy w związku z możliwościami wpływania na wyniki wyborów, ale także potencjałem do polaryzowania i konfliktowania społeczeństwa.

Fake news rzucony na podatny grunt krążącej teorii spiskowej lub stereotypu spiskowego wobec jakiejś grupy (etnicznej, politycznej) może w szybkim czasie doprowadzić do wybuchu agresji czy samosądów. Poza opowiedzianą w filmie historią Pizzagate, przykładem takiej sytuacji jest napaść na Romów mieszkających w podparyskim Clichy-sous-Boi w marcu 2019 roku. Bezpośrednią przyczyną ataku był opublikowany na YouTube film, odwołujący się do pokutującego w Europie jeszcze od czasów średniowiecza mitu Romów porywających dzieci.

Niektóre kraje podejmują bardzo konkretne środki służące dementowaniu i zapobieganiu rozprzestrzenianiu się fake newsów i dezinformacji, włączając w to odpowiedzialność karną nadawców i samych internautów. Szereg działań podjęła też Komisja Europejska. W 2015 roku w Europejskiej Służbie Zadań Zewnętrznych powołano grupę zadaniową East Strat Com – komórkę zajmującą się rosyjskimi kampaniami dezinformacyjnymi, w tym wykrywaniem i nagłaśnianiem fałszywych informacji oraz analizowaniem narzędzi, technik i celów dezinformacji. W obawie przed próbami wpływów na wybory do Parlamentu Europejskiego w 2018 roku Komisja Europejska przygotowała plan działania mający zapewnić wolne i uczciwe wybory w UE. Obejmował on między innymi walkę z dezinformacją, zwiększenie przejrzystości reklamy politycznej oraz możliwość wprowadzania kary za nielegalne wykorzystanie danych osobowych do świadomego wpływania na wynik wyborów. Komisja Europejska przygotowała także kodeks postępowania w sprawie zwalczania dezinformacji, który przyjęły największe koncerny internetowe – Facebook, Twitter, YouTube, Google, Mozilla.

Bibliografia:

Monika Grzesiak-Feldman, Psychologia myślenia spiskowego, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2016.
Manuel Castells, Władza komunikacji, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2013.
Roma attacked in Paris after fake news reports, The Guardian, 27.03.2019, <https://www.theguardian.com/world/2019/mar/27/roma-call-for-protection-after-vigilante-attacks-inspired-by-fake-news>
Informacja na temat polityki Komisji Europejskiej w zakresie zwalczania dezinformacji: <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/tackling-online-disinformation>

Zagadnienia/pytania do dyskusji

1. Spróbujmy przypomnieć sobie, czy w naszej historii (lokalnej) były wydarzenia, których bezpośrednim katalizatorem był "fake news"? Dlaczego padł na podatny grunt? Czy wśród społeczności krążyły opowieści i funkcjonowały przekonania, które ułatwiły uwierzenie w taką historię? Skąd się wzięły i czy dało się je całkowicie wyplenić?
2. Z jakimi teoriami spiskowymi można się spotkać przeglądając polską prasę czy Internet? Na czym one polegają? Jakie grupy podejrzewane są o spisek i złe intencje? Czy teorie te można obalić przy pomocy dowodów naukowych lub racjonalnego wnioskowania? Jakie mogą być polityczne, społeczne, zdrowotne i ekologiczne skutki wiary w teorie spiskowe?
3. W jaki sposób odróżniać prawdziwe informacje od nieprawdziwych czy zmanipulowanych?
Co sprawia, że jakieś informacje/źródła są dla nas bardziej wiarygodne? Co powoduje, że włącza się nam krytyczna refleksja? Czy krytyczna ostrożność może się przerodzić w paranoiczne podejrzliwość?

Opracowała Agnieszka Mikulska-Jolles,
HELSIŃSKA FUNDACJA PRAW CZŁOWIEKA